

Pozarolnicza przedsiębiorczość kobiet jako źródło dochodów rodzin wiejskich

Rola przedsiębiorczości kobiet w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich

Aktywność zawodowa kobiet związana jest z funkcjami, które one wykonują. Tradycyjnie kobieta wiejska ma trzy obszary aktywności: rodzina, gospodarstwo rolne i gospodarstwo domowe. W rodzinie kobieta sprawuje funkcje opiekuńcze i wychowawcze. Wykonując funkcję producentki, kobieta na ogół jest partnerem mężczyzny w pracy w gospodarstwie rolnym lub w prowadzeniu działalności gospodarczej (rodzinnego biznesu). W Polsce co 10. gospodarstwo rolne jest prowadzone samodzielnie przez kobietę, podobnie jak kilka procent wśród małych i średnich przedsiębiorstw stanowią firmy zarządzane przez kobiety. Gospodarstwo domowe najczęściej pozostaje domeną kobiet. Sposób, w jaki kobieta gospodaruje zasobami pieniężnymi, dysponuje czasem czy energią rodziny wpływa na sytuację ekonomiczną gospodarstwa. Istotne są przy tym kwalifikacje z dziedziny planowania i zarządzania budżetem domowym, wiedza z zakresu racjonalnego i ekonomicznego żywienia rodziny czy też zarządzania wnętrza domu. Decyzje podejmowane na poziomie gospodarstwa domowego, szczególnie te dotyczące zakupu dóbr konsumpcyjnych, a także inwestycji, decydują o sile nabywczej w makroskali, a więc o charakterze i tempie rozwoju gospodarczego.

Współcześnie pojawiają się nowe obszary działalności kobiet. Jest to wynik zmian w tradycyjnych, społeczno-ekonomicznych funkcjach wiejskiego środowiska. Tradycyjny rozwój wsi utożsamiany jest z rozwojem rolnictwa, które daje zatrudnienie przeważającej liczbie mieszkańców wsi. W warunkach gdy wzrasta produktywność rolnictwa i wydajność zatrudnionych w nim osób, relatywnie spada udział ludności utrzymującej się z rolniczych dochodów w strukturze ludności wiejskiej. Tak więc przyszłość wiejskich społeczności w coraz mniejszym stopniu zależeć będzie od jednego sektora. Potrzebne jest więc nowe spojrzenie na możliwości pracy i zatrudnienia w wiejskim środowisku, w tym także na pracę kobiet. Kobiety wiejskie stają przed wyzwaniem i koniecznością szukania nowych rozwiązań ekonomicznej aktywizacji. W Polsce, podobnie jak w innych krajach, obserwowane są tendencje wzrostu zatrudnienia kobiet, w tym podejmujących działalność gospodarczą na własny rachunek.

Gospodarka rynkowa otwiera nowe możliwości pracy na własny rachunek, a więc i dodatkowych dochodów. W Polsce na pewno w mniejszym stopniu niż w pozostałych krajach z obszaru gospodarki centralnie planowanej, przeważały miejsca pracy tworzone administracyjnie, a nie z własnej inicjatywy, stąd nie ma zbyt wielu doświadczeń w doskonaleniu kwalifikacji menedżerskich, a także tradycji i atmosfery sprzyjającej prywatnej przedsiębiorczości. Wciąż istnieją bariery natury psychologicznej, niechęć przed podejmowaniem ryzyka, brak wiary w sukces, postawy bierności i wyczekiwania. Bariery tego typu mogą być usuwane w procesie edukacji i kształcenia, w tym także przez służby doradcze.

Są także ograniczenia natury makroekonomicznej, hamujące rozwój prywatnej przedsiębiorczości, takie jak: kosztowny i trudno dostępny kredyt, słabo rozbudowana infrastruktura wiejska, zbyt niskie kwalifikacje i wiedza ekonomiczna potencjalnych przedsiębiorców. Problemów tych nie da się rozwiązać natychmiast i nie dotyczą one wyłącznie obszarów wiejskich, lecz związane są z makroekonomiczną sferą gospodarki.

Ogólna charakterystyka małych i średnich przedsiębiorstw (MSP)

Małe i średnie firmy spełniają szczególną rolę w gospodarce, i to taką, której duże przedsiębiorstwa spełnić nie mogą lub spełniają mniej sprawnie. Najbardziej typowe role MSP to w szczególności: produkcja wyrobów lub usług, na które popyt jest niewielki, zawężony do rynku lokalnego, a więc o dużej zmienności, a także tworzenie nowych miejsc pracy.

Dynamiczny rozwój przedsiębiorczości w Polsce w ciągu ostatnich kilku lat doprowadził do powstania liczącego się już sektora małych i średnich przedsiębiorstw. Pod względem struktury nasza gospodarka zaczyna upodabniać się do dojrzałych gospodarek rynkowych, w których małe i średnie przedsiębiorstwa są podstawowymi czynnikami rozwoju gospodarczego oraz głównymi pracodawcami.

Badania GUS przeprowadzone w latach 1990–1995 dostarczają informacji na temat działalności gospodarczej drobnych przedsiębiorstw. Badaniami objęto przedsiębiorstwa nie posiadające osobowości prawnej, prowadzone przez osoby fizyczne, w których liczba pracujących nie przekracza 5 osób (GUS, 1996). W takich przedsiębiorstwach znalazło zatrudnienie ok. 20% wszystkich pracujących w gospodarce narodowej, z tego aż 48% zajmowało się działalnością handlową. Około 15% firm prowadziło działalność przemysłową, natomiast budownictwem, transportem i obsługą nieruchomości zajmowało się około 10% firm. Wśród małych przedsiębiorstw dominowały zakłady osób fizycznych (90%). Małe przedsiębiorstwa są bardzo mobilne, tylko bowiem co trzecie przedsiębiorstwo działało dłużej niż przez 5 lat.

Małe firmy zajmowały się najczęściej działalnością jednego rodzaju, tylko co 10. firma prowadziła dwa rodzaje działalności.

Wśród zatrudnionych przeważają właściciele, współwłaściciele i członkowie rodzin, a więc są to w przeważającej części przedsiębiorstwa rodzinne. W całym sektorze zaledwie co 4. osoba zatrudniona była na podstawie umowy o pracę.

Transformacja gospodarki przyniosła istotne przesunięcie własności majątku produkcyjnego w ręce prywatne, ale nadal w pozarolniczej części gospodarki sektor publiczny dominuje jako pracodawca. W sektorze publicznym przeważają duże przedsiębiorstwa, które zatrudniały 67% pracowników tego sektora. W sektorze prywatnym sytuacja jest odwrotna, tzn. MSP dominują zatrudniając prawie 80% pracowników.

Gdyby mierzyć efektywność przedsiębiorców wydajnością pracy, zauważyć można dodatni jej związek z wielkością firmy. Oznacza to, że duże przedsiębiorstwa publiczne są efektywniejsze niż średnie, a średnie przedsiębiorstwa publiczne są efektywniejsze niż małe. Inna sytuacja jest w sektorze prywatnym, bardziej efektywne są średnie firmy niż małe i duże. Należy dodać, że podobną zależność dotyczącą produktywności pracy obserwuje się w krajach UE, gdzie również największą efektywnością charakteryzują się firmy średnie, a mniejszą małe i duże.

Rodzaj prowadzonej przez podmioty gospodarcze ewidencji księgowej (lub warunki umożliwiające zwolnienie z jej prowadzenia) oraz sposób rozliczania się z urzędem skarbowym uzależnione są (na podstawie przepisów wprowadzanych co roku przez Ministerstwo Finansów) od wartości uzyskiwanych przychodów oraz kosztów prowadzonej działalności.

W badanej zbiorowości małych przedsiębiorstw w Polsce (GUS, 1996) przeważają firmy prowadzące ewidencję przychodów. Jednostki zwolnione z prowadzenia ewidencji i rozliczające się za pomocą karty podatkowej stanowiły około 20%. Zakłady osób fizycznych rozliczają się najczęściej za pomocą karty podatkowej (97% firm), spółki cywilne natomiast zwykle prowadzą pełną księgowość lub podatkową księgę przychodów i rozchodów.

W przedsiębiorstwach prowadzących działalność gospodarczą obserwuje się duże zróżnicowanie wielkości osiąganych przychodów. W 1995 r., przy przeciętnych rocznych przychodach na jednego pracującego wynoszących ok. 60 tys. zł, najwyższe z nich notuje się w hurtowniach i sklepach sprzedaży detalicznej (105 tys. zł). Firmy prowadzące działalność inną niż handlowa osiągały przychody zdecydowanie poniżej przeciętnej ogólnopolskiej (od 10 tys. zł w gabinetach lekarskich i weterynaryjnych do ok. 30 tys. w hotelach i restauracjach czy w firmach transportowych i przemysłowych).

Jeszcze większe zróżnicowanie obserwuje się pod względem wielkości rocznych przychodów w przeliczeniu na firmę. W 1995 r., przy przeciętnej rocznej wartości przychodów na jeden zakład wynoszącej 105 tys. zł, około 10% przedsiębiorstw osiągało przychody do wartości ok. 2,5 tys. zł, a dalsze 40% przedsiębiorstw

– od 2,5 do 28 tys. zł, następne 40% – 28 do 221 tys. zł, a tylko 10% powyżej 220 tys. zł. Jeszcze większe zróżnicowanie widoczne jest w grupach według różnych rodzajów działalności.

Istotne znaczenie dla sytuacji dochodowej małych firm, w tym także tych prowadzonych przez kobiety, ma poziom ponoszonych kosztów, który podobnie jak w przypadku przychodów jest znacznie zróżnicowany. W 1995 r. przeciętnie ponoszone koszty w przeliczeniu na jeden zakład kształtowały się na poziomie ok. 78 tys. zł, w przeliczeniu zaś na jednego pracującego – 44 tys. zł. W podziale na rodzaje działalności najwyższe koszty ponosiły w 1995 r. firmy handlowe (ok. 76 tys. zł na jednego pracującego), a najniższe w ochronie zdrowia (ok. 6 tys. zł) i leśnictwie (7 tys. zł).

Szczególny element ponoszonych kosztów stanowią wynagrodzenia wypłacane przez właścicieli małych firm osobom zatrudnionym. Przeciętne wynagrodzenie miesięczne na jednego zatrudnionego w małych przedsiębiorstwach wyniosło w 1993 r. 250 zł, w 1994 r. – 321 zł, natomiast w 1995 r. ok. 400 zł. Najwyższe wynagrodzenia notuje się w edukacji (w 1995 r. ok. 565 zł), w transporcie (448 zł) i w budownictwie (423 zł), natomiast najniższe w jednostkach gastronomicznych (353 zł). Podobne tendencje wystąpiły w latach poprzednich.

W dalszej części artykułu w relacji z badań własnych dokonuje się porównania dochodów w przedsiębiorstwach prowadzonych przez kobiety, których poziom jest równie niski jak w powyższych zestawieniach. Być może jest to następstwem tendencji wśród drobnych przedsiębiorców do zaniżania dochodów a zawyżania wielkości po stronie rozchodów i kosztów, ale także nie ma podstaw, aby przeceniać rozmiary „szarej strefy” wśród przedsiębiorców, tym bardziej że większość z nich wskazuje na problemy z uzyskaniem kredytu, wynikające z braku wystarczającego zabezpieczenia materialnego w postaci posiadanego majątku czy otrzymywanych dochodów.

Polityka promowania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w Polsce

Poza wyrażaniem atmosfery powszechnego poparcia dla idei wielofunkcyjnego rozwoju wsi, w 1996 r. podejmowane były konkretne działania organizacyjno-prawne wspierające drobną przedsiębiorczość na obszarach wiejskich i tworzących warunki do jej rozwoju, w tym między innymi:

– znowelizowana została ustawa o podatku od osób fizycznych w ten sposób, że działalność agroturystyczna jest zwolniona od podatku (do pięciu pokoi wynajmowanych turystom). Ustawa ta jest corocznie nowelizowana, więc także w przy-

słości może być wykorzystywana jako elastyczny instrument wspierania przedsiębiorczości;

- od 1 stycznia 1997 r. weszła w życie ustawa z dnia 12 września 1996 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz.U. nr 124, poz. 585), która ustala zasadę pierwszeństwa ubezpieczenia rolniczego przed ubezpieczeniem z tytułu prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej przez rolnika i jego rodzinę (domowników), co w praktyce oznacza możliwość wyboru tańszego systemu ubezpieczenia w przypadku łączenia pracy w rolnictwie z działalnością pozarolniczą;

- podejmowane są także działania organizacyjne na rzecz zmniejszania bezrobocia w rejonach wiejskich. Służyć temu ma organizowanie centrów kształcenia praktycznego, których celem jest praktyczna nauka zawodu młodzieży oraz zmiana kwalifikacji dorosłych zgodnie z potrzebami rynku pracy. Taki sam cel przyświeca idei tworzonych ze środków Funduszu Pracy klubów doskonalenia zawodowego;

- powstał Fundusz Przedsiębiorczości Kobiet, na który przeznaczono część pożyczki dostosowawczej Banku Światowego (ASAL). W bankach mających porozumienie z Agencją Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa można uzyskać pożyczkę bezprocentową na rozwój drobnej przedsiębiorczości i organizowanie nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich i w małych miastach, w tym także wspieranie przedsiębiorczości kobiet;

- prowadzone są prace koncepcyjne nad utworzeniem Towarzystwa Poręczeń Kredytów dla mieszkańców wsi.

Priorytetowe kierunki działań w 1997 r. (*Informacja*, 1997) to nadal wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz przeciwdziałanie bezrobociu. Resort rolnictwa czyni starania, aby pozyskać nową pożyczkę z Banku Światowego, która mogłaby być w części przeznaczona, podobnie jak poprzednia, na wspieranie rozwoju infrastruktury wiejskiej, a w części na wspieranie rozwoju drobnej przedsiębiorczości, w tym agroturystyki, ze szczególnym uwzględnieniem rejonów dużego bezrobocia oraz województw o dużym przeludnieniu agrarnym.

Czyni się także starania o uzyskanie z Unii Europejskiej funduszy przedakcesyjnych, z których mogłyby być wspierane inwestycje infrastrukturalne i rozwój działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, tworzone nowe miejsca pracy w produkcji pozarolniczej, handlu i w usługach. Kredyty i pożyczki na ten cel są wspomagane środkami Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, a ze środków Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa finansuje się przedsięwzięcia służące aktywizacji zawodowej byłych pracowników sektora państwowych gospodarstw rolnych.

Te pozytywne tendencje makroekonomiczne generowane są przez takie mocne strony sektora MSP, jak (Piasecki, 1997):

- aktywność inwestycyjna, wynikająca z nadawania wysokiej rangi priorytetom rozwojowym;

- zdolność do uruchamiania własnych, wewnętrznych źródeł finansowania firmy;

- zdolność do tworzenia nowych miejsc pracy i utrzymywania już istniejących;
- skłonność do eksportu i ekspansji geograficznej.

Są też jednak pewne negatywne zjawiska, dające się zaobserwować w ciągu kilku ostatnich lat funkcjonowania sektora, a w tym w szczególności:

- duża mobilność firm będąca z natury cechą właściwą sektorowi MSP, z tym że tempo powstawania nowych podmiotów uległo pewnemu spowolnieniu;
- duże uzależnienie od rynku lokalnego, a tym samym nakierowane na potrzeby niezbyt szerokiej grupy odbiorców (konsumentów);
- relatywnie niski poziom innowacyjności;
- słabość zarządzania;
- mało aktywne zachowania na rynkach zagranicznych;
- słabość powiązań kooperacyjnych.

Te wewnętrzne ograniczenia rozwoju sektora wynikające z jego istoty są spotęgowane zagrożeniami zewnętrznymi, które są następstwem charakteru przeobrażeń makroekonomicznych, a więc:

- słabością systemu finansowego;
- wysokością obciążeń podatkowych;
- rosnącą konkurencją;
- malejącym popytem;
- brakami w infrastrukturze wspierającej działalność firm.

Eksplozja małych firm nastąpiła na początku lat 90. W następnych latach wprowadzano regulacje mające na celu ograniczenie występowania szarej strefy, jak się uważa, największej w obszarze drobnego biznesu. Zdaniem przedsiębiorców, państwo chociaż nie popiera, to jednak poprzez wysokie stawki podatkowe, wysokie cła i ubezpieczenia skłania wielu z nich do utajniania sytuacji finansowej i ukrywania dochodów, a także zatrudniania „na czarno” pracowników. Z jednej strony umożliwia to przedsiębiorcom większą akumulację własnych środków na inwestycje i dalszy rozwój, z drugiej zaś zmniejsza ich wydolność finansową jako potencjalnych klientów banku (kredytobiorców).

W praktyce często prowadzi się księgowość w firmie tak, aby podstawa naliczania podatków była niska, oraz stosuje się inne formy oszczędności, a więc zatrudnianie pracowników tak, aby oszczędzać na składkach ubezpieczeniowych; niezgłaszanie pracowników do ubezpieczenia lub zgłaszanie ich z opóźnieniem, zaniżanie wynagrodzeń, od których opłaca się składki na ZUS. Przeciwdziałać tym zjawiskom ma znowelizowane ostatnio i mające obowiązywać od 1 lipca 1997 r. rozporządzenie w sprawie wysokości i wymiaru składek na ubezpieczenia społeczne, co środowisko przedsiębiorców przyjęło jako kolejny krok w kierunku pogorszenia ich i tak trudnej sytuacji finansowej.

Badanie opinii przedsiębiorców na temat zewnętrznych warunków funkcjonowania firm

Wśród badanych właściciele firm (CBOS, 1996) zaledwie kilka procent stanowiły kobiety i ich opinie nie odbiegały od tych, które wyrażali mężczyźni. Zdaniem przedsiębiorców, jednym z najważniejszych warunków rozwoju firmy jest dostępność do zewnętrznych źródeł finansowania. W obecnych warunkach nie ma praktycznie szans na szersze wykorzystanie kredytu jako źródła finansowania rozwoju przedsiębiorstwa. Potencjalnych kredytobiorców odstrasza zarówno koszt kredytu, jego wysokie oprocentowanie, jak i wymagania banków dotyczące majątkowych zabezpieczeń kredytu (skomplikowana i wydłużona w czasie biurokratyczna procedura wymagana przez banki). Przedsiębiorcy niechętnie korzystają z kredytów. Obecnie byłoby skłonni to robić, gdyż odczuwają brak środków finansowych na rozwój firmy, ale w sytuacji gdy stopa procentowa (koszt uzyskania kredytu) byłaby niższa od wskaźnika zyskowności netto.

Inne utrudnienie wiąże się z wymogami prowadzenia w firmie rozbudowanej dokumentacji i sprawozdawczości, a w przypadku zatrudniania nawet kilku pracowników – z niezyciowymi przepisami w sprawie obowiązku tworzenia funduszy socjalnych, ochrony przeciwpożarowej, bhp itp. Ta „niezyciowość” przepisów skłania do ich nagminnego omijania.

W sondażu opinii powszechnie podkreślano, że zwolnienia podatkowe przyznawane firmom zagranicznym budzą protest polskich przedsiębiorców, wskazujących to za przykład nieuczciwej konkurencji. Zdaniem przedsiębiorców, ulgi powinny być przyznawane, ale tylko w sytuacjach szczególnych, np. firmom zagranicznym, których produkty są nośnikami nowoczesnych technologii lub gdy firmy te wytwarzają deficytowe dobra na naszym rynku. Polskie przedsiębiorstwa także powinny mieć możliwość korzystania z liczącej się ulgi podatkowej w przypadku inwestowania i tworzenia nowych miejsc pracy.

We wspomnianym sondażu (CBOS, 1996) przedsiębiorcy wypowiadali się także na temat możliwości eksportu. Doświadczenia w tej dziedzinie są odmienne i zależą od kierunku eksportu. Eksportujący na rynki wschodnie koncentrują się głównie na handlu hurtowym bez pośrednictwa banków. Jest to obszar podwyższonego ryzyka, gdyż rynek wschodni dopiero organizuje się i brak jest tutaj tradycji prywatnej przedsiębiorczości, a tym samym wiarygodności, zaufania i solidności w kontaktach między kontrahentami. Z drugiej strony rynki wschodnie wchłaniały dotychczas każdy towar bez względu na jakość. Obecnie, gdy coraz powszechniej wchodzi tam firmy zachodnie, warunki konkurencji dla polskich eksporterów pogarszają się.

W przypadku rynków zachodnich duża część zysku przechwytywana jest przez pośredników handlowych, gdyż nasi przedsiębiorcy nie mają doświadczenia i potrzebnej wiedzy w tym zakresie i właśnie tutaj odczuwany jest brak instytucji doradczych, które mogłyby pomagać małym firmom w okresie ich startu, a także w przypadku zmieniających się warunków gospodarowania.

Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości kobiet na przykładzie wybranych gmin

W 1996 roku w Katedrze Polityki Agrarnej SGGW zapoczątkowano badania pilotażowe na temat rozwoju drobnej przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Badania zlokalizowano w 12 gminach, głównie na obszarze Polski północno-wschodniej i środkowej. Wytypowano po cztery gminy z woj. białostockiego i łomżyńskiego oraz po jednej gminie z woj. płockiego, ostrołęckiego, łódzkiego i warszawskiego (por. tab. 1)

Celem badań było poznanie lokalnych uwarunkowań rozwoju drobnej przedsiębiorczości, a także próba charakterystyki jakościowej i opisu ilościowego badanego problemu. Dane o liczbie przedsiębiorstw uzyskano głównie z gminnych rejestrów, a zebrali je studenci SGGW i Politechniki Białostockiej, uczestnicy seminarium dyplomowego. W rejestrach urzędów gmin dostępne były informacje o liczbie zarejestrowanych i wyrejestrowanych firm w latach 1989–1996 z opisem rodzaju prowadzonej działalności, zasięgu działania firmy, płci i miejsca zamieszkania przedsiębiorcy (por. dane w tab. 4). W sześciu badanych gminach dodatkowo przeprowadzono wywiady z kobietami prowadzącymi działalność gospodarczą.

Większość gmin to typowe gminy rolnicze. Część z nich położona jest w pobliżu wielkich aglomeracji, przykładami mogą być podmiejska gmina Juchnowiec Dolny w pobliżu Białegostoku czy Pomiechówek, położony w bliskiej odległości od Warszawy. Są także wiejskie gminy oddalone od miasta, takie jak Nurzec w woj. białostockim.

Tabela 1.

Mobilność jednostek gospodarczych (small businessu) w latach 1989–1996 (dynamika)

Nazwa gminy	Województwo	Liczba jednostek gospodarczych zarejestrowanych w latach 1989–1996	Liczba jednostek działających w 1996 roku
Narew	białostockie	214	81
Nurzec	białostockie	214	146
Knyszyn	białostockie	310	158
Juchnowiec Dolny	białostockie	190	164
Sokoły	łomżyńskie	217	119
Szumowo	łomżyńskie	195	127
Czyżew	łomżyńskie	540	282
Zambrów	łomżyńskie	230	168
Pomiechówek	warszawskie	•	317
Oporów	płockie	•	77
Zatory	ostrołęckie	292	217
Brójce	łódzkie	•	•

Źródło: Badania własne.

Wśród badanych podmiotów gospodarczych najczęściej zajmowało się handlem. W małych miejscowościach z reguły jest tylko jeden sklep spożywczy lub jedna placówka wielobranżowa. Przykładowo: działalność handlową w gminie Nurzec prowadziło 25% jednostek, w gminie Zambrów – 53%, w gminie Czyżew – 25%, w gminie Juchnowiec Dolny – 42%, w gminie Zatory – 30%, w gminie Knyszyn – 37% (obliczenia na podstawie danych w tabeli 3). Pozostałe firmy zajmowały się głównie świadczeniem różnego rodzaju usług, a także produkcją, w tym przetwórstwem rolno-spożywczym. Wśród jednostek usługowych dominowały przede wszystkim firmy budowlane i transportowe, które np. w gminie Czyżew stanowiły odpowiednio 29% i 12%. Pozostałe firmy świadczyły usługi socjalno-bytowe czy nastawione były na obsługę producentów rolnych, rolnictwo bowiem jest wciąż dominującym zajęciem ludności w większości badanych gmin. Nowym elementem w działalności samorządów lokalnych w kilku badanych gminach jest promowanie rozwoju turystyki i rekreacji. Stwarza to korzystne warunki do powstawania obiektów małej gastronomii i usług hotelarskich. Placówki te rozmieszczone są w najatrakcyjniejszych pod względem przyrodniczo-krajobrazowym rejonach gmin.

Pod względem organizacyjno-prawnym wśród drobnych przedsiębiorstw dominowały podmioty jednoosobowe. Znikomy udział stanowiły spółki cywilne, zawierane najczęściej przez małżeństwa lub w kręgu rodziny i najbliższych znajomych. W gminie Narew w 1996 r. funkcjonowało 6% spółek cywilnych (w odniesieniu do wszystkich jednostek gospodarczych), w gminie Knyszyn 8%, w gminie Szumowo zaś 6% (tab. 3).

Tabela 2.

Liczba firm według rodzaju prowadzonej działalności gospodarczej (stan na 30.06.1996 r.)

Gminy	Handel		Usługi				Działalność produkcyjna		
	stały	obwoźny	budowlane	związane z gospodarką leśną	bytowe	transportowe	przetwórstwo rolno-spożywcze	rzemieślniczo	inne
Narew	14	18	16	7	13	6	–	6	1
Nurzec	16	21	53	20	15	1	–	8	12
Knyszyn	34	24	36	6	27	–	7	1	1
Juchnowiec Dolny	69	–	–	1	15	–	7	2	70
Sokoły	25	21	22	3	17	10	–	6	15
Szumowo	15	30	18	7	–	12	1	3	10
Czyżew	27	43	81	–	25	33	10	2	–
Zambrów	56	23	37	2	12	28	–	1	10
Pomiechówek	111	31	40	–	42	29	–	55	9
Oporów	14	20	7	8	3	5	–	–	18
Zatory	43	22	24	7	9	10	4	1	97
Brójce	35	8	47	–	36	–	9	6	23

Źródło: Badania własne.

Tabela 3.

Charakterystyka przedsiębiorców i przedsiębiorstw (1996 r. – struktura procentowa)

Nazwa gminy	Płeć przedsiębiorcy		Zasięg działalności firmy		Miejsce zamieszkania przedsiębiorcy		Forma organizacyjna	
	K	M	lokalne	ponad-lokalne	gmina	poza gminą	podmioty jednoosobowe	spółki
Narew	17,3	82,7	•	•	52,8	47,2	93,9	6,1
Nurzec	22,0	78,0	•	•	91,6	8,4	93,5	6,5
Knyszyn	18,0	82,0	59,0	41,0	90,0	10,0	92,0	8,0
Juchnowiec Dolny	31,6	68,4	65,3	34,7	•	•	90,0	10,0
Sokoły	19,0	81,0	56,0	44,0	82,0	18,0	84,0	16,0
Szumowo	23,6	76,4	–	–	61,5	38,5	94,4	5,6
Czyżew	18,0	82,0	96,0	4,0	95,0	5,0	94,0	6,0
Zambrów	16,0	84,0	91,7	8,3	97,6	2,4	•	•
Pomiechówek	42,0	58,0	63,0	37,0	69,0	31,0	•	•
Oporów	16,0	84,0	72,0	28,0	88,0	12,0	•	•
Zatory	23,5	76,5	53,0	47,0	98,5	1,5	•	•
Brójce	26,0	74,0	92,0	8,0	41,0	59,0	89,4	10,6

Źródło: Badania własne.

Działalność gospodarcza prowadzona jest przede wszystkim przez stałych mieszkańców gminy. Osoby spoza terenu gminy stanowią niewielki odsetek, np. w gminie Nurzec 8%, a w gminie Oporów 12%. Wyjątkiem jest gmina Brójce, gdzie 59% przedsiębiorców mieszkało na stałe poza terenem gminy, najczęściej w Łodzi. Podobnie jest w podbiałostockiej gminie Juchnowiec Dolny. Zamiejscowi przedsiębiorcy dominują w takich branżach, jak: gastronomia, handel, różne rzemiosło, oraz usługi typu: gabinety lekarskie, stomatologiczne, lecznice weterynaryjne czy prywatne apteki.

Większość przedsiębiorców rejestruje swoją działalność gospodarczą z zamiarem jej prowadzenia tylko na obszarze gminy lub województwa. W gminach białostockich działalność gospodarcza nastawiona jest często na zagranicę. W gminie Juchnowiec Dolny prowadzony jest handel z Białorusią, Ukrainą i Litwą. Jest to duży rynek zbytu, głównie dla polskich mebli, produktów spożywczych (wyroby mięsne, warzywa i owoce), odzieży (garsonki, odzież sportowa, obuwie) i wielu innych. Na terenie gminy powstało wiele hurtowni oferujących szeroki asortyment wyrobów kupowanych przez sąsiadów zza wschodniej granicy.

Przedsiębiorczość kobiet na terenie badanych gmin jest słabo rozwinięta. Firmy prowadzone przez kobiety stanowiły od 16% w gminie Knyszyn do 42% w gminie Pomiechówek. W gminie Zatory (woj. ostrołęckie) na 217 osób zajmujących się

działalnością gospodarczą 64 to kobiety (29%). Z powyższego wynika, że co trzeci przedsiębiorca w gminie Zatory to kobieta. Firmy prowadzone przez kobiety to w szczególności zakłady krawieckie, fryzjerskie i punkty usług gastronomicznych. Przykładowo: w gminie Nurzec kobiety prowadzące działalność rzemieślniczą zajmowały się wytwarzaniem torebek z folii, produkcją wyrobów piekarniczych, wytwarzaniem mat ze słomy czy artykułów pamiątkarskich i artystycznych. W podwarszawskiej gminie Pomiechówek aż 42% wszystkich firm zarejestrowały kobiety i były to głównie sklepy spożywcze i przemysłowe. Handel stały i obwoźny dominował w wielu gminach, np. działalność handlowa stanowiła w gminie Wyszków 65% wszystkich zarejestrowanych podmiotów, w gminie Oporów 75%, a 71% w gminie Pomiechówek. Kolejne obszary działalności kobiet to usługi gastronomiczne, krawieckie, bieliźniarskie, dziewiarskie itp. Coraz częściej kobiety prowadzą także biura rachunkowe, usługi marketingowe czy doradztwo ubezpieczeniowe.

O podjęciu działalności gospodarczej, zdaniem ankietowanych pięćdziesięciu kobiet prowadzących działalność gospodarczą, decydowały przede wszystkim takie czynniki, jak: chęć uzyskania niezależności finansowej i posiadane kwalifikacje.

Rozpoczynając działalność gospodarczą kobiety korzystały przede wszystkim z oszczędności własnych i pożyczek od rodziny, rzadko natomiast z kredytu bankowego, co potwierdza sytuację ogólnopolską. Głównym powodem takiej sytuacji jest zbyt duże oprocentowanie bankowe i związane z tym duże obciążenie spłatą odsetek. Z kredytu bankowego nie korzystały kobiety prowadzące działalność gospodarczą w gminie Czyżew (70% ankietowanych) i w gminie Brójce (40% ankietowanych). W ogóle nie skorzystały z kredytu kobiety prowadzące działalność gospodarczą w gminie Pomiechówek. W gminie Zambrów z kredytowej możliwości finansowania rozwoju firmy skorzystało zaledwie 20% przedsiębiorczyń.

Tabela 4.

Struktura procentowa czynników decydujących o rozpoczęciu działalności gospodarczej na własny rachunek przez kobiety*

Nazwa gminy	Rodzaj czynnika				
	bezrobocie	trudna sytuacja finansowa	posiadane kwalifikacje	chęć uzyskania niezależności finansowej	inne przyczyny
Brójce	–	10	30	40	40
Czyżew	30	10	20	40	20
Oporów	22	56	22	22	–
Pomiechówek	20	20	30	70	–
Zambrów	20	–	40	60	–
Zatory	22	33	22	44	11

*Ankietowani wymieniali zazwyczaj więcej niż jeden czynnik (suma \neq 100%).

Źródło: Badania własne.

Tabela 5.

Struktura ankietowanych kobiet–przedsiębiorczyń wg grup dochodowych w 1996 r.

Nazwa gminy	Przeciętny miesięczny dochód netto przypadający na rodzinę (w zł)						Liczba ankietowanych kobiet
	do 300	301–600	601–900	901–1200	1201–1500	pow 1500	
Brójce	–	–	20	30	10	40	10
Czyżew	10	30	40	10	10	–	10
Oporów	–	44	44	12	–	–	9
Pomiechówek	–	–	40	40	10	10	10
Zambrów	–	–	20	40	–	40	5
Zatory	–	67	–	22	–	11	9

Źródło: Badania własne.

Dochody uzyskiwane przez kobiety prowadzące działalność gospodarczą w badanych gminach, zdaniem ankietowanych, najczęściej mieściły się w grupie 600–900 zł w przeliczeniu na firmę. Na taką wysokość dochodów wskazywało 44% ankietowanych w gminie Oporów i po 40% w gminach Czyżew i Pomiechówek. Również 40% kobiet prowadzących działalność gospodarczą w gminie Pomiechówek wskazywało na uzyskiwane dochody w przedziale 901–1200 zł i po 10% w wysokości 1201–1500 zł i powyżej 1500 zł. Niewielka liczba osób ankietowanych wskazywała na dochody najniższe (do 300 zł) i najwyższe (powyżej 1500 zł). W gminie Czyżew 10% przedsiębiorczyń wykazało dochody do 300 zł. Dochody powyżej 1500 zł uzyskiwało 40% ankietowanych kobiet w gminie Brójce, 40% w gminie Zambrów, 11% w gminie Zatory oraz 10% w gminie Pomiechówek.

Podsumowując badania własne przeprowadzone w 12 gminach i wywiady wśród 50 kobiet przedsiębiorczyń można stwierdzić, iż działalność gospodarczą prowadzi znacznie mniej kobiet niż mężczyzn i ich udział w krańcowych gminach kształtuje się od 16 do 42%. Kobiety najczęściej prowadzą sklepy spożywcze i przemysłowe, a także zakłady krawieckie, fryzjerskie oraz usługi gastronomiczne. Coraz częściej kobiety zaczynają prowadzić biura marketingowe czy ubezpieczeniowe, a więc usługi nowoczesne, wymagające wysokich kwalifikacji. Problem bezrobocia istnieje we wszystkich badanych gminach. W sposób szczególny dotyka ludzi młodych z wykształceniem podstawowym i zawodowym. Na przykład w gminie Oporów najliczniejszą grupę wśród bezrobotnych stanowią osoby w wieku 25–34 lata oraz w przedziale wiekowym 18–24 lata. W badanych gminach kobiety stanowiły ponad 50% ogółu bezrobotnych. Młodzi bezrobotni podejmują się zajęć dorywczych oraz w mniejszym zakresie działalności na własny rachunek. W praktyce prywatne przedsiębiorstwa napotykają zbyt wiele barier, aby mogły rozwijać się bardziej dynamicznie, dlatego ich rola w gospodarczym rozwoju obszarów wiejskich jest wciąż niewystarczająca.

Literatura

- „Analiza dostępu podmiotów gospodarczych do kredytów bankowych, ze szczególnym uwzględnieniem przedsiębiorstw małych i średnich”. Raport przygotowany na zlecenie Ministerstwa Przemysłu i Handlu. Warszawa, 25 listopada 1996 r., Fundacja Warszawski Instytut Bankowości.
- CBOS, „Konkurencyjność polskich małych przedsiębiorstw” – Raport zbiorowy, październik 1996. Referat na seminarium pt. „Konkurencyjność małych i średnich przedsiębiorstw, prezentacja i omówienie wyników bieżących badań” – 24 marca 1997 r.
- Działalność gospodarcza małych przedsiębiorstw w latach 1993–1995. *Studia i Analizy Statystyczne*, GUS, Departament Przedsiębiorstw, Warszawa 1996.
- GRABOWSKI M., „Konkurencyjność małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce”. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa, 24 marca 1997 r.
- „Krajowy program działań na rzecz kobiet” (pierwszy etap wdrożeniowy do 2000 roku), Warszawa 1997 r. Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Rodziny i Kobiet.
- „Małe i średnie przedsiębiorstwa w gospodarce narodowej. Polityka wobec małych i średnich przedsiębiorstw”. Ministerstwo Przemysłu i Handlu, Warszawa 1995 r.
- Informacja o stanie realizacji polityki rolnej i głównych kierunkach działań w 1997 r. Warszawa, 3 lutego 1997 r. Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Departament Polityki Rolnej i Regionalizacji.
- PIASECKI B., ROGUT A., „Mocne i słabe strony małych i średnich przedsiębiorstw produkcyjnych w Polsce w 1995 roku oraz rekomendacje dla polityki”. Raport przygotowany na seminarium „Konkurencyjność małych i średnich przedsiębiorstw, prezentacja i omówienie wyników bieżących badań” – 24 marca 1997 r.
- Unia Europejska, *Integracja Polski z Unią Europejską*, pod red. E. Kaweckiej-Wyrzykowskiej i E. Synowiec. Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, Warszawa, październik 1996.

Women Non-agricultural Entrepreneurship as Income Source of Rural Families

Abstract

Small and medium businesses have been of growing importance in Polish economy transformation process.

Significant role in this process is played by non-agricultural economic activity of women in rural regions. Predominant types of this activity cover retail and wholesale trade, social and production services or running private food-processing enterprises.

Results from an empirical investigation prove general rule that, at present, small entrepreneurs must use their own financial sources since bank credits are not broadly accessible. The private sources of start-up capital for women – entrepreneurs are their personal savings or family contracted loans.

Likewise in entire rural small business sector, where received income is only enough to support agricultural income, the level of income derived from small business run by women is relatively low.

According to those who were polled in gminas under review, in 1997 income obtained by an average enterprise was accounted for 600–900 zloty. Its higher level was generally noted in gminas situated close to urban areas, that provide services for large agglomerations.